

ССРЭ-нің улустарының бузулбас чаңгыс эви болгаш акы-дунмалышкы найыралы мөңгеде чурттап база чечектелип турзун!

(Октябрьның социалист Улуг революциясының 48 чыл оюнга СЭПТ ТН-ның Кытыгыларындан)

БУГУ ЧУРТТАРЫН ПРОЛЕТАРИЯЛЕРИ, КАТТЫЖЫНАР!

ШЫН

1925 чылда
Түбүсүттүгүс

1965 ч.
НОВАБРЬ

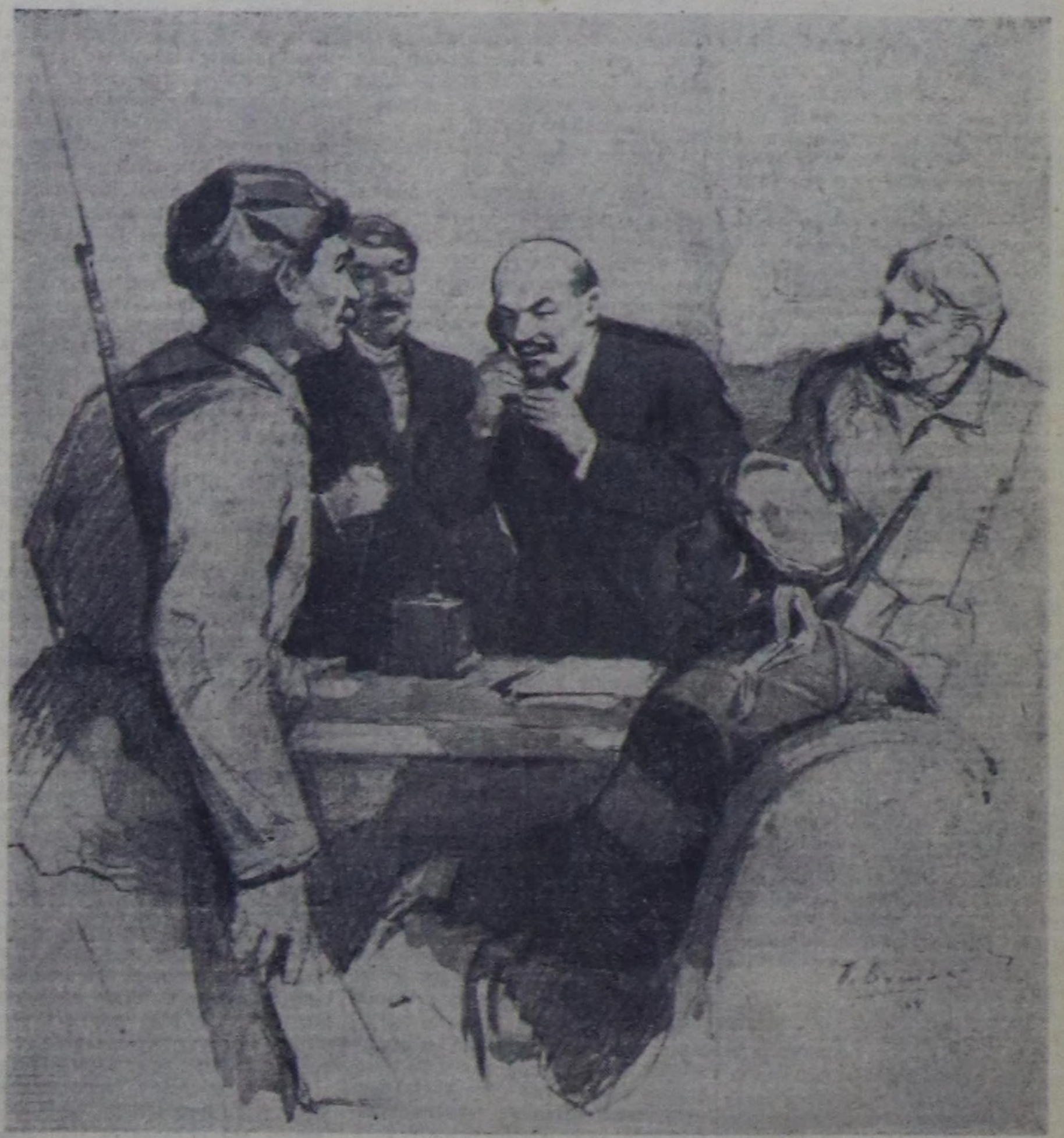
4
ЧЕТВЕРГ
№ 261 (6278).

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди
Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

В. И. Ленин—Октябрьның
социалист Улуг револю-
циясының организацкчы.

Чурукта: В. И. Ленин
Смольныйда телефон-биле
чугаалажып тур (РСФСР-
ник уран чүүлдеринин ал-
дарлыг ажалдакчызы
П. Васильевтин чурраан чу-
руу).

СЭТА-ның фотохрониказы.

УЛУСТАРНЫН УЛУГ НАЙЫРАЛЫ

Экономиктиг төгүлдүгүш шапкын орунда кирген Тыва Авто-
номнуг Республика, бистин Улуг Төрөөн чуртувустун өске бүгү рес-
публикалары, крайлары болгаш областтары ышкыш, хей национал
чоннуг республикаларга.

Бистин республиканын эи ырак-даа, чоок-даа, черлеринде кол-
хозтарга, совхозтарга, бүдүрүлгө, албан болгаш өөредилге черлеринге
чорааш, яны-бүрү националдыг кижилерин бир ап-сеткилдиг,
быжыг найыралдыг кады ажылдап, чурттап турарын, сеткил ха-
нышкыш-биле көөр бис. Бистин «Тыва даг-дугу», «Тыва кобалыт»
комбинаттарының бүдүрүлгелери болгаш тудуглары баулуг-ла
интернационалдыг, совет улустун хей национал кижилеринин найы-
ралынын бүдүрүлгелери, тудуглары болуп турар. Ак-Довуракта бы-
закчылар-бегоншиктин эи Н. Назымова удузган комсомолчу-
аныяктар бригаданын белин көөргө, ында 18 кижинин иштинде
орустар, тывалар, украинер, буряттар, башкырлар даш өске-даа
национал кижилер бар. Бригада III кварталда эи ажи ажалдаш.
ВЛКСМ обкомунун шилчир Кызыл тутун чаалап алган. Кызылдын
бүдүрүлгелерин болгаш тудугларын ап көөр болза, оларнын коллек-
тивтери база-ла хей аймак-өөск кижилерин.

Дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде дыка хей нация-
ларнын аныяктары чыгыс курста кады өөренип, чыгыс комната-
да чурттап турарлар. Оларнын найыралын көөр болза сеткил-сагыш
тайныгып кээр: өөредилгенин дузалашкан, кино, концерт, спорт-
ка кады барган чоруурлар.

Бин-Хем, Таңды болгаш өске-даа районнарның колхозтарында
болгаш совхозтарында ангы-ангы националдыг ажылчы чоннарнын
эп-найыралынын шагдан бээр тургустунуп келген чагай чачы-
лар кижини өөртүп магадлаар. Ылангыч улуг намыс, ангы-ангы
напайларның кижилеринин, харын-даа бүдүн өг-бүлелеринин найы-
ралчы харылаалары дыка солун. Орус кижилер тыва эи-өөрүн көр-
генде, ылан-ла онза өөрүшкүзүн илереп, артында-ла тываал чуга-
лаар, а тыва кижилер орус өнүнүн көргөндө, база-ла ыныгы.

Бир өвөс бистин культуравысты, уран чүүлүвусту көөр болза,
бот-тыныгыр артистеринин концерттерин дынаар болзусса,
ол дөргө нацияларнын байлак өвүр-хевирлерин, хей яны дылдар-
лыг, аялгаларыг, бедик идеялыг чорук биле додулган.

Социализм байлаларында нацияларнын төгүлдүгүн оларнын
өөкүшүлүгүнүн, бот-боттарыга акы-дуума дузалашканын бол-
гаш найыралын аргалары-биле боттанып турар. Совет Авиеллинде
хей-хей националдыг кижилер найыралдыг кады ажылдап база
чурттап турар дээр дугайында СЭКП-нин Программасында кылган-
ган түнүндө бистин республикада бадыткап турар еши-ла чикер-
терин чугаалаарга мындыр-дыр.

Улустарнын найыралы ала-чайгаар төгүлүп, быжыга бербес. Ын-
чангаш СЭКП-нин Программасында: партия «...национал харылаа-
лар талазы-биле интернационализмдин принциптерин моон сонгаар-
да хажыш чок чорудар; социализмдин чугула чаалап алышкыш-
нарынның бирөөзи болур улустарнын найыралын быжыгалаар; наци-
онализмдин болгаш шовинизмдин кайдыг-даа илээрэшкиннерин
болгаш артышкынына уура, национал кызыгаларыг болгаш
тускайлаңчы чорукте, эртен чүдүлдерин мактакаар болгаш
улустарнын төгүлдүгүн социал чөвүлдүгүн чаап бузулдуруу
улаанышкынына уура, коммунист тургузушкунун моондактап
турар бээр чурдунга болгаш аажы-чаңчалдарга уура эптеп чок
демисиди чорудар» деп айтыган.

Бистин республиканын партия, комсомол, профсоюздар организа-
циялары, идеология фронтунун ажылдакчылары партиянын про-
граммалыг айттышкынынын күөсетпишаан, бисте ангы-ангы на-
ционал кижилерин найыралын быжыгалап талазы-биле биче өвөс
ажылдарын чорудуп турар. Бо темаларга беседалар, лекциялар ном-
чуттунуп, кездешер организацкылар турар.

Моон түнүндө Тывада чурттап, ажылдап турар ангы-ангы
национал улустарнын аразында эи-найыралы, кады ажылдажылга-
ды быжыгып, калдыг-даа таварылгада бот-боттарында дузалашыр,
деткижерин, боттарын үндөп хундулдерин бири черегин херээ,
кижи бүрүзүн чагай сеткилин, кижини чорутуну херээ кыл-
дыр көөрү чачыл болган. Ынчангаш бүдүрүлгө коллективтеринде,
албан, өөредилге черлеринде, колхозтарда, совхозтарда, кады-кожа
хуу амыралда орустарын, тываларын, украинерин, белорус-
тарын, буряттарын, татарларын, хакастарын, узбектерин, ла-
тыштарын, алтайларын даш өске-даа хей-хей нацияларын кы-
жилерин акы-дуумалышкылар апарган, бир ап-сеткилдиг, чы-
гыс күөл-сорууттук ажылдап, чурттап кады өөренип турары бистин
кижилигидеги ажылыгыстын база түнүндө деп демделээр апар.

Мичалда-даа улустарнын найыралын быжыгалаар талазы-биле
организацкы чорутса чогуур ажылдары бистин чамдык партия,
комсомол болгаш профсоюздар организацкыларының, бүдүрүлгө чер-

леринин, өөредилге черлеринин удуртукчулары ам-даа ыракта че-
дир кылбайн турарын чугаалаар апар. Совет улустарнын найыра-
лын пропагандалаар херекке идеологтук ажылдын яны-бүрү солун
болгаш даштиг хевирлерин кончүт өвөс ажылдап, колдуунда өвөс
санниг лекциялар номчутуру-биле кызыгаларын турар бис. Бо та-
лазы-биле найыралдыг тускай кездештерин, концерттерин, солун
ужуражылгаларын, тематиктиг кездештерин болгаш конференциялар-
нын калбаа-биле ажылдаар чугула. Найыралдыг быжыгалаарыга хол-
баштыган ылангыч аныяктарнын хуралдарын солун хевирге чүгө
организацкы болзасыл?

Ак-Довурак, Хову-Аксы, Кызыл болгаш өске-даа ол чергелиг
хей кижилер черлерин тус-тус бүдүрүлгелеринге, ажылчыларнын,
студенттеринин общежитилеринге совет улустарнын найыралын
быжыгалаарыга, пропагандалаарыга холбаштырган организацкы,
политкижилигидеги хемчеглерин хойну организацкы чугула.
Ындыг ажылдарын кошкык болуп турарында, хаал-даа бол, ап
чок үүлдүлгелерин ийи-чагыс хомудангай кижилер кыла бээр, оон
багай салдары өскөлгө база халдай бээр чүдүлдер бар.

Ол ышкыш, билиг медреси чыгыс, төлөп чок кижилерин тала-
зында национал эи азы шовинизм утка-шынарлыг сас чугаа
кызыр чоруктар чамдыг агитаторларын, хей-ниитинин талазын-
дан чогуур харын алаб таварылгалар бар. Ындыг төлөдө, агита-
тор бүрүзү ботунун участюгунга интернационалдыг, найыралчы ки-
жилигидеги өске тайлыбыр ажылы-биле кады чорудар ужураш.

Совет улустарнын акы-дуума найыралын улам быжыглап, «Ки-
жи — кижиге өнүк, эш болгаш акы-дуума» деп принципти совет
кижи бүрүзү хандыр билген, шынгы сагаан турарын чедип алыры
бүгү партия, хей-ниити организацкыларын чугула сорулгазы.

УЛУГ ОКТАБРЬГА, XXIII СЪЕЗДИГЕ АЛДАР КЫЛДЫР

Чарыштын тиелекчилери

1965 чылдың тос айларының дургузунда мал амылының продуку-
тарын бүдүрерин болгаш белетизерин көвүдери база малдың болгаш куш-
тун продукутуун бедилер дээр автономнуг республикаларын, крайлар-
нын, областтарын болгаш автономнуг областтарын бүгү Россия социали-
стик чарыштын түнүндө РСФСР-нин Министрлер Чөвүлели болгаш
ВЦСПС чугаалажып көргөн. Хүлээп алдыгын доктаалда бири черлерин
эзэн дараазындагы автономнуг республикаларын болгаш областтарын со-
циалистик чарышты тиелекчилер деп санаан:

Сонгу-барыын талазы экономиктиг районга — Ленинград областы,
экономиктиг төп районга — Брянск областы, Волго-Вятскиге — Марий
АССР-ни, кара-хөвүнүг төп районга — Липецк областы, Волганың эки-
номиктиг районунга — Ульяновск областы, Сонгу-Навскига — Сонгу-
Осетин АССР-ни, Уралдың экономиктиг районунга — Челябинск областы,
Барыын-Сибирьге Новосибирск областы, Чөөн-Сибирьге — Иркутск об-
ласты, Ыраккы Чөөн чүктүк экономиктиг районунга — Амур областы.

Ленинград, Ульяновск, Амур, Липецк областтарга болгаш Марий АССР-
ге РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчир Кы-
зыл тутарын хевээр артыгаш, оларнын тус бүрүзүгө 10 муң рубль
хемчээлдиг акша шаңчалын тыспыр деп шийтирилзун.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчир Кы-
зыл тутарын Брянск, Челябинск, Новосибирск болгаш Иркутск областтар-
га, Сонгу-Осетин АССР-ге тыспыр, а ол ышкыш оларнын тус бүрүзүгө
10 муң рубль хемчээлдиг акша шаңчалын бээр дээн.

Мал амылының продукутарын бүдүрерин болгаш белетизерин көвү-
дериңге чедип алган чедикшиинери дээр ийги черлерин эззэн
Псков, Тула, Орёл, Горький, Тамбов, Воронеж, Пенза областтарга, Мордва,
Татар болгаш Чечен-Ингуш АССР-лерге, Алтай, Красноярск болгаш Ха-
баровск крайларга, Свердловск, Томск, Чита болгаш Сахалин областтарга
беш муң рубль хемчээлдиг акша шаңчалдарын тыспыр.

(СЭТА).

Хей уругларлыг иелерге „Маадыр ие“ деп атты тывыскан

ССРЭ-нин Дээди Совединин Президиумунун 1965 чылдың ноябрь
1-де Чарыш-биле Тыва АССР-де ол болгаш оон хей уругларын төрөөн
болгаш кижилеткен иелерге „Маадыр ие“ орденин болгаш ССРЭ-нин Дээди
Совединин Президиумунун Бижини тывыспышаан, „Маадыр ие“ деп
хундулду атты тывыскан:

1. Хайдыс Биче-Бороевна Бараан-
га — Тожу районунун „Совет Тыва“
колхозунун колхозчуу.

2. Мария Демьяновна Берсенева-
га — Каа-Хем районунун „Октябрь
14 чылы“ колхозунун колхозчуу.

3. Кызыл-урут Одай-Сюрюновна
Давын-болга — Овур районунун „Тор-
галыг“ колхозунун колхозчуу.

4. Чурукай Шырап Дондука —
Бин-Хем районунун Сесердиг суурун-
да аг-бүлө ээзи.

5. Деспидей Дайдыковна Нуу-
ларга — Барыын-Хемчик районунун
Алгаты суурунда аг-бүлө ээзи.

6. Серин Модун-Хөөвна Модун-
Хөөгө — Овур районунун „Кызыл
тук“ колхозунун колхозчуу.

7. Хыраа Чаш-ооловна Саага —
Барыын-Хемчик районунун Биче-
Тей суурунда аг-бүлө ээзи.

8. Пускаа Харын-Хаевна Сүге-Маа-
дырга — Барыын-Хемчик районунун
Кызыл-Мажалык суурунда аг-бүлө
ээзи.

9. Суден Ханулаковна Туматка —
Овур районунун „Торгалыг“ колхозу-
нун колхозчуу.

(СЭТА).

Ушкун кварталдың түңнели-биле

1965 чылдың III кварталында рес-
публиканын улуттур бүдүрүлгелери-
нин, туду болгаш транспорт органи-
зацкыларын социалистик чарыш-
тын түнүндө СЭКП Тыва обкомун-
ун, Тыва АССР-ниң Министрлер
Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвү-
лелиниң туду талазы-биле шилчир
Кызыл тутун тымыспас деп шийтир-
лаан.

1965 чылдың III кварталында
улуттур бүдүрүлгелерин социали-
стик чарыштыг нийти продукция
бүдүрүр талазы-биле квартал пла-
нын 114,3 хуу, бараанын — 117,8
хуу, куш-ажылдың бүдүрүлгөсүн —
106,8 хуу күөсеткен „Тыва даг-
дугу“ комбинаттын коллективин
(директору эш Ондар, партбюро се-
кретары эш Байков, местком дара-
зы эш Беллер, ВЛКСМ комитетинин
секретары эш Сургутская) тиелекчи
деп санааш, СЭКП обкомунун, Тыва
АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң
болгаш облпрофчөвүлелиниң шилчир
Кызыл тутун анаа хевээр артыр-
ган.

Рапорттаан

Улуг-Хем районда „Х Улуг хурал“
колхозтун ажил-ишчилери чеди чыл-
дың сөөлүг чылының планын оонал-
даларын чедикшиинин күөсүдир
дээр демисепишаан, сүтү — 100,3,
эйти — 103,7, дүктү — 124,4
хуу кылдыр күөсеткенин, ол ышкыш
курунго тараа дужаар план чок
тургаш 307 тонна тарааны эки-тура-
биле киригенин СЭКП Тыва обкомун-
га, Тыва АССР-ниң Министрлер Чө-
вүлелине рапорттаан.

Ам үдө ажил-агылда кышта-
лашыкка белеткел ажылдары үр-
гүлчүлөп турар.

Чыл планын күөседипкен

СЭКП ТН-нын сөөлүг Планума-
рынның шийтирилдеринге сорук кир-
ген сүт комбинатынын коллектив
бо чылын бүдүрүлгө ооналгалын
ноябрь 1-де күөседипкен. Нийти про-
дукция бүдүреринин чыл планын
100,7 хуу, бараан саарылгалынын
106,7 хуу чедирген. Ол дөргө Ты-
ваанын чурткагы чогу 16 муң
рубльдин сүт продукутарын план-
дан ажыр алган-дыр. Ажылчынар
сүт продукутарынның ассортименти-
лин калбарткан болгаш оон шынарын
ажылдарыг кичээлгөй салганнар.
Олар куш-ажылды чедикшиинин
Улуг Октябрьга бедик кылдыр сеч-
нарын шийтирилээр.

Чеди чылдын дооскан

Кызылдың автосептелге заводу-
нун коллективин Улуг Октябрьга
48 чыл оюнга болгаш СЭКП-ниң
XXIII съездинде алдар болдурган
социалистик чарышты калбарткыш,
планын чедикшиинин күөсүдиринге
идиг болур бедиктен кемелде хүлээл-
гезин алган турган. Ажылчынар
база инженер-техниктиг амылданчы-
лар сөглзэн сөзүгө ээ болуп, ок-
тябрь айыны ооналгалын күөсетеш,
оон-биле нады чеди чыл планын
доозупкан.

Сөөлүг маш чылдарда ол завод
эззэн көсүк чедикшиинини чедип
ап келген. Нийти продукция бүдүрүл-
гезин 1959 чылда турганы-биле де-
нээрге, оон ийи чартын каптап көвү-
дзэн. Куш-ажылдың бүдүрүлгөсүн
73 хууга улгаткыш, үндүрүп турар

Чаа тудуглар

Улуг-Хемде Жданов аттыг кол-
хозтун Ийн-Тал суурунда бир угла
10 кижи кирер чаа тудар бажыч
каш хонук бурунгаар ажылдап
кирген. Ону эш Шалганга удурткан

ВЦСПС-тиң пленуму доозулган

МОСКВА. ВЦСПС-тин VII плену-
му бодунун амылдан дооскан.

„Улуттун эргелер башкаарын
ажылдар, улуттур бүдүрүлгенин
планын сыйзыраңгайыг бол-
гаш экономиктиг илг бериникин
күштелерин дугайында“ СЭКП ТН-
нын сентябрь пленумунун доктаалы-
биле холбашыр профессионал эви-
лелеринин сорулгаларын дугайы-
нда ВЦСПС-тин даргазы В. В.
Гришинин илгелери пленумун
киржикчилер илгелерин болгаш
ажыл-иш чугаалашкан.

Бүдүрүлгенин чартыкчылары,
профсоюздар ажылдакчылары, улут-
тур бүдүрүлгелеринин удуртукчу-
лары, министрлер, эртемденер СЭКП

СОВЕТ-ФРАНЦУЗ ДЫЧНАДЫГ

ССРЭ-нин чазанын чалаанын бугаар Фран-
циянын Даштыкы херектер министри М. Кув де
Мюрваль бистин, чуртувуска албанын аян-
чорун кылды чораш.

Совет-француз дычнадыгга демделген турарын
бугаар аларга, ову Л. И. Брежнев, А. Н. Косы-
гин, А. И. Микоян хүлээп, алган болгаш Совет
Эвиелиниң өске-даа удуртук ажылдакчылары-
биле ол ужурашкан.

М. Кув де Мюрваль ССРЭ-нин Даштыкы хе-
ректтер министри А. А. Громыко-биле каш-даа
узаа беседз кылган. Ол беседаларнын үеинде
ийи чурттуг сонургап турары, делетик политика-
зынын кол айттыгыларын, а ол ышкыш совет-
француз харылааларын чугаалашкан.

Европа айттыгыларын кол кичээлгөй сал-
ган, Оон-биле холбашыр талаар Европанын
айыл чок чорутуу айттыгыларынның талазы-
биле үзел-бодаларын тайылбырлаан. Бугу-ле со-
нуургалдыг талааларын аразында ол айттыгылар-
ын дутуружукчулук шийтирилээр турары дээр
ССРЭ биле Франция бири черегин сонургал-
дын база дээн ооналал демделзэн.

ССРЭ-нин болгаш Франциянын чазактары
ышкыш айттыгынын 1954 чылдын Женева дугу-
жулгаларын шынгыс күөсүдиринге үндөзлээш
харын шийтирилел болур кылдыр санаашкан ту-
рар деп, дычнадыгга чугаалаш.

Чеселеленишкенин дутуружукчу айттыгыла-
рын база чугаалашкан. Ядролук чексепти илгее-
дир чоруктун тайыгыга айымалыг болурун оона-
лал демделзэн.

Совет-француз харылааларын айттыгыла-
рын көргөш, ийи чурттуг даштыкы херектер ми-
нистрлери ол харылааларын яны-бүрү тала-
ларда хөгжүп турарына сеткил ханышкынын
илгелгелзэн.

Ужуражышкынар болгаш беседалар кайы-
кайзын билчиринин өзүзүгө эрткинин дугайты
ийи тала база сеткил ханышкынын илгелгелзэн.

Франциянын Даштыкы херектер министри Мо-
рис Кув де Мюрваль болгаш ову үдзэн кижилер
ноябрь 2-де Москвадан Парижге чорупкан.

(СЭТА).

„ПРОТОН-2“ УЖУДУУШКУНДА

Космос делегенин шийилээрин
программасында дүштүр
„Протон-2“ дээр космостун аар
десидий эртем станциянын бол-
гаш бир мөөн контроль-хемчег
аппаратуразын салып үндүрерин
күндүг чедикши ракетанын ду-
казы-биле 1965 чылдың ноябрь
2-де Совет Эвиелиниң чедикши-
кинин боттадырган. Ажыктыг
чүктүгү нийти деңизин (чедикши-
чинин сөөлүг чадзы чокка) ба-
ла, „Протон-1“ дээр космос стан-
циязын салып үндүрүп турары-
н күөсизинде ышкыш, 12,2 тонна
болуп турар болгаш чер казым-
нын орбитазыг амгы үеге че-
дир салып үндүргенине боозар-
га, эи хей ажыктыг деңиз болуп
турар.

„Протон-2“ дээр космос стан-
циязын алогейниң 637 километри-
биле болгаш перигейниң 191 кило-
метри-биле салып үндүргөн. Орби-
танын ийленчээ 63 градус 30 ми-
нута, эргилеринин үези 92,6 мину-
та.

Кедергей улуг күндүг энергия-
ларын космос кесектерин ший-
чилээрин уругулулар-биле
„Протон-2“ станциянын тускай өр-
тем болгаш хемчег аппаратуразы-
биле дээр. Ол бола:

— хүнүдү космос херелдерин
болгаш оларнын радиация аймы-
нын өөренир;

— 100 муң миллиард электрон-
вольт чедир энергияларын ин-
тервалыгга космос херелдеринин
энергетика спектрин болгаш хи-
миктиг составын өөренир;

— 1000 миллиарда-вольт чедир
кесектеринин спектрин сорул-
галарга байдалын өөренир;

— энергияларын, үлүг, 50
миллион электрон-вольттуг та-
лактаның гамма-херелдеринин
күженишкенин болгаш энерге-
тиктиг спектрин тодаразыр.

Эртем болгаш хемчег аппарату-
разында ангыда, космос стан-
циясында мегагерцтиң 19,545 час-
тозатында ажылдаар радиомач-
чылыктын тургускан.

„Протон-2“ дээр космос стан-
циясында тургускан аппаратура
ой-тавында ажалдап чорутурун
телеметриктиг инфокомшигга
алдыгын анализ чорутуп турар.
Тайыштыгыга-салага төвү
келген инфокомшечы тайыштыг
ажылдап, сайгарып турар.

СЭТА-НЫН
ДЫЧНАДЫ

ОКТАБРЬ БОЛГАШ УЛУС МАССАЛАРНЫҢ ЧОГААДЫЛГАЗЫ

Коммунизмни тивелгези дээр совет кижилерин чарлык чус чыл демиселден артык, чонун ындыг улуз маадырлыг чоруун төгү билбес. Чонун революсун чогаадылганын кайгамчыктыг калбарышкынын, делегейде эң улуз күрүнени он-он миллион кижилерин күш-ажылга болгаш тузгунушка чигетээр чү-үе чок маадырлыгы, туруштуу, боттары бердинерге беленин чү-үтү-биле хемчээп, база канчаар та-нылбырап болуру? Ол айтырыгга долуучу-биле: Улуз Октябрыны тургузуучу күжү-биле деп харылап бо-лур. Мередедиг, төгүлүг ажыл-чо-рудугаже эң калбак улус массала-рын бир-ле дугаарында Октябрь хан-дыктыктан, оларга хостуг ажыл-ишти болгаш амдырал-чурттагы-ны кижинин байдалдарын ханды-рып берген, чаа нитилел тургузуу-тузгуну талазы-биле кайгамчык улуз сорулгаларын оларын му-рунуга тургускан.

Октябрыны энергиялы амгы че-шагда чурттап турар. Улам-на ча-аа миллион-миллион кижилерин — капиталисттик кууданышкыга узур, кижин төрөлгөтенин социал депши-лгези дээр демиселчилерин ол энер-гия хөдөөдирин тургузуу. Төгүлүг улус массаларын өзүп турар ролюнун дугайында К. Маркстын болгаш Ф. Энгельстын гениалдыг түнөөнү бадытканын турар. Массаларны революсун чогаадылганын бистин бу-рунугу делегейини хевир-шиңчи-лин чарктап.

Улуз Октябрь бөгүн хөгжүдүлгөн чарлык чус чыл орун эркен, ын-чангыш оон боттанышкыны деле-гейини социалисттик системазын, делегейин коммунисттик болгаш амдырал-чурттагы кайгамчык чедик-шиңчилеринден, империализмдин коло-ниалдыг системазын буруула-тузгуну чүткөп илден. Бистин улуз-тузгуну артын чүткөп революсун чачы-ларын, коммунизмни ийүрүндө чаа-чаа чогаадыкчы боттарын тал-ла-лаже оон бурунгаар үргүзүчү чү-ткүдүндө ол чурттап турар.

Калбак улус массаларын төгү-лүг чогаадылганын чагай хөрөөчө хандыктыктык буржуа социолоттарын коргудуп турар. Ажылчы чоннарын илдепкейи чорууну көдүрүшкүнү култууралын сандарла, депши-лгеге кыжынышкын кылдыр ханды-гы коргускен реаксылар теориялар Ба-рын чүткө улаштыр-улаштыр көс-түп кээп турар апарган. Массала-рын чогаадыкчы эвергиязын өзү-дөз барын-герман философ Аль-фред Веберин, испан социолг Орте-ги-и-Гассетин болгаш империализмдин еске-даа хөй-хөй идеологтарын ута-ан үндүр коргудуп, күмүлдүрүп турар. Амгы шагын куудалар бадыкшы-нын чус кылдыр хандык коргуску-шанын, олар буржуа хевирин инди-видуалдыг кижинин орунга күчү-лөөшкүнүн болгаш дараалдын тургузуу үрөй шап, дээрлик бол-гаш мөчүзүчүлөр чок чаа нитилел-диг төгүдө бир-ле дугаарында тур-гузуп турар «массалыг кижинин» жи-рип турарын кол халап кылдыр кө-рүп турар.

Ажылчы чоннарын калбак мас-саларын төгүлүг делем орукче үнүшкүнү, бүгү дигерин хаара туткан революсун шуурганнар Ок-тябрыны орунун шыныын бадыт-кап, кижин төрөлгөтенин кедилг кел-лүгүзенин түгүп улузтарын ре-волюсун чогаадылганын кылдыр көөр арганы берип турар.

Бистин уеис төгүлүг чогаадыл-гага улус массаларын аргаларын он-а калбартап. Национал хамаарыш-пас чорук болгаш социал депшиле дээр ажылчы чонун күзүл-чүткү-дүгү, калбак демиселдин географтыг кызыгарларын делемжөөн. Мере-дедиг чогаадылгаче чаа-чаа улус-тар хандыкшаан, нитилел депши-лгезини темпелери беден. Төгүтө улус массаларын ролюн өзө-рини дугайында хоюлу ам улам до-лу илдеп-леттинип келген.

Социал депшилгени муруну оду-рунда чоруп орау улузтарын чога-адыкчы дүржүлганын бүгү депшилгел-кичи төрөлгөтөнгө он-а жүрү-ду-а-лыг. Социалисттик нитилелдиг төгү-дө бир-ле дугаарында тургускан бо-лгаш ам коммунизмни тургузуу түрү-Совет Эвилелинче бүгү чурттарын ажылчы чоннарын улуз киче-гейин харын он-биле тайылбырап бо-лур. Октябрыны тилгелгези деле-гейин революсун өзү-биле чаарты-тургузуп дээр демиселдин муруну одуруунга бистин улусу тургускан.

Коммунисттик тургузушкуну со-вет улустун кирген чаа он-агай бүдүштүг демежтерин тыптып ке-лиринге догум болган. Хамыктын мурунунда нитилел политиказын,

экономиканын болгаш културанын өйү келген айтыргаларын эң-не шып шиптирээр аргалын тывар дээр чонун чүткүдүнү ескени болур. Чонун чогаадылганын алыс ду-гууру чурттуу экономиказын улам ыңай хөгжүдөр талазы-биле Ленинни партиянын хемчеглеринде мөөкөт-тин илдеп-леттинген.

СЭКП ТК-нын сентябрь (1965 ч.) Пленумунун шиптирлери ол орук-ка эң улуз үе-чада болган, ынча-гыш ол шиптирлерин ужу-ду-а-зын үнөлөп чедери берге. Оларын уткаын чүткө үлөтүрүп эргелеп баш-карынын, эң-не сайыраган план-наашкынын эң-не ботту аргаларын хандырында эвес, харын үлөтүрү-бүдүрүлгезинин экономикаын иди-беринишкенин үндөзүлөш, калбак улус массаларын чогаадыкчы ин-ициативанын эң долдур ажылгаарын-че чүткүдө болуп турар.

Пленумун шиптирлери бодунун ээлчээне бүгү партиянын, бүгү со-вет улустун коллективтик чогаадыл-ганын түнөөнү болуп турар. Олар субъективизмдин кандыг-даа иле-решкинеринге узур утаалган бол-гаш ажыл-агый тургузушкунунга кандыг-даа утаалган инициативанын диктиринин турар. Милли-он-миллион кижилерин дүржүлгези-нин түнөөнү нитилел хөгжүдө-изини хоюлу өзүлөр боттуг чүдүлгези-нин илдерин, оларга даяныр, он-биле кады чаа нитилелди тургузарын-че нити хөрөөчө кижини бүрүзүнү ху-да салышкындын барымдаалаар ар-ганы берип турар.

Коммунизмге бар чоруу совет кижилерин чогаадыкчы күжениш-кинерин эртеме, ылаотып санал-галар улам улуу-биле дайнып турар. Бистин улустун чогаадыкчы ажыл-чорудууларынын эртемин бедик де-неленин дугайын ам чугаалп болур. Ол болза, ажылчыларын болгаш инженер-техниктик амдылгачылар-нын нити теоретиктик болгаш тускай билгилерин калбарышкы-нын соксаа чок чорудууларына үндөзүлөш, эртемин болгаш бүдү-рүлгезин кижилерин сырып кады амдылгачыларын үндөзүлөш тып-тып келген. Чигээ, Октябрь револю-циянын мурунда ажылчыларын аразында ортук болгаш дээр эр-темин кижилер турбаан болза, 1963 чылда оларын барык чарты (44 чыга хузуу) чеди чылдын, орту-мак болгаш дээр эртемин турган. Эрте-техниктик нитилелдерин составына ажылчыларын бот-дөзүн 1956—1961 чылдарда ба-рык бүдүн чартык катап улгата-ан.

Коммунисттик тургузушкунун дүржүлгези совет кижилерин ме-дерелин байлактыкка, оларын поли-тика талазы-биле бедик билгилгит, бүдүрелдиг, дийм болгаш калбак ар-га-мергежидиг болдурган. Тилгези социализм чуртунун амгы шагдагы кижинин хевир-бүдүжү коммуни-сттик идеялыг чоруу-биле, эртемин болгаш културалынын бедик ден-нел-диге, билинин дегерелгези-биле, боданын хынамчалык-биле то-догоайлыгынын турар.

Массаларын чогаадылганын кал-бартыр талазы-биле бодунун ажыл-чорудууларына СЭКП улуз Лени-нин айтышкынын барымдаалал турар. «Айтырыг чүз дээр, ме-де-редиг амдылчын кижин бодун чүгү-заветта өз кылдыр билгилерин эвес, харын бодунга харысалааны бил-ген турар төлөдө, чурттуу төлө-лө-чиди кылдыр билгилеринде болур» деп, Владимир Ильич өөредип чоразан. (Чогаалары, 5-ки үндүргени, т. 36, арын 369—370).

Ажылчы чоннарын коммунисттик медедирин бедиринче, күш-ажылды чогаадыкчы көөрүн кижилеринче улаанышкынын СЭКП бижымы-биле чорудуп турар. «Ажыл-ишчи бүгү-дүнү хөдөөн медедирдиг, инци-ативтик болгаш чогаадыкчы көрүп, кижини бүрүзү чонун байлан камныг, ажыл-агыйжы көргөндө харын, ком-мунисттик нитилелди тургузар дээр демиселжип болур. Күш-ажылга мо-раальдыг иди беринишкенин бүгү хемчег-биле калбартып хөгжүдөр, массаларын өзүлүг коммунисттик чогаадылганын чектелтишкенин ботту-ле таарымчалыг байла-дарын тургузары — партия органи-зацияларын хулаалгези болур» — деп, СЭКП ТК-нын сентябрь (1965 ч.) Пленумунун доктаалында чуга-ал-ла турар.

Амгы байдалдарда «чогаадыкчы амдылгачы» деп билишкенин бо-

ду ескерип турар. Шаанда ындыг кижилерге чүткө эртемин, уран чүдүлүг, чечен чогаалдын амдыл-чаларын хамаарыштырып турган болза, ам амдылчын болгаш колхозчу кижинин күш ажылында амдыл-хе-ректи чогаадыкчы көөрүнү улам-на чаа-чаа аргалары тыптып кээп тур-ар. Утаан болгаш күш ажылынын аразында улам-на чоокшаламшы-кын болуп, күш-ажылдын интелли-гентичини өзүп турар. Оон илереш-кинеринин бирээзи болза бистин чуртувуста массалыг апарган чога-адылгач болгаш чуртталга болур. Ол чаагай херектер чылдын-на өзүп, эки үрү-түнөөдө берип турар.

Боттары илдерип көргүзөр, бот-тарынын арга-мергежидерин кал-бартыр, чонда эгертимес болгаш капитализмге боой туттуруп чоран уран салым-чаанарын илдерип арганы ажылчы чоннарын хөй ну-руузуна чүткө социализм берген дээрини дугайында В. И. Ленин-нин сөстөрүн ол бүгү тодаргай бадыт-кап турар.

Ажылчы массаларын чогаадыкчы энергиянын улам ыңай хөгжүдө-изин чайлаш чок негелдиз болза коммунисттик партиянын удуртүрү-лө болур. «Бир эвес массалар быд-аргай болур болза, олар куш чок, бир эвес сырып каттыккан болур болза, олар күштүг» деп, В. И. Ленин де-дөзүлөп чоразан. (Чогаалары, 5-ки үндүргени, т. 35, арын 113).

Капитализмдин штурмуларынче массаларын Ленинни партия органи-застан, чедир берген. Ыңчалажык эрти нитилелдин дүндөрүн дүшкө-нинин соонда социализм болгаш коммунизмни тургузар деп, чаа, улам-на берге сорулга туруп келген. Улуз массаларын чогаадылганын ол байдалдарда харын чаа негелде-р тыптып келген. Чүткө нитилелди революсун өзү-биле чаарты тургу-зарын төгүлүг перспективанын кө-дүрүп үндүрер эвес, харын ажылчы чонун медедиринче аргаларын кыл-дыры, эрти нитилелди үрөй шава-рында чаа нитилелди тургузарын-че миллион-миллион кижилерин шип-тирлерини организастанары, күрүнени эргелеп башкарыны оларын хан-дыкшыларын эргежөк чугула турган.

Совет улустун чогаадыкчы ма-адырлыг чоруктарын организа-циялаш база сорул кийричтин болгаш партия ол сорулгаларын алдары-мак күүсеткен. Амгы байдалдары СЭКП болза ажылчы массаларын сы-рып каттыштырар талазы-биле амдыл-чорудууларын күштөдирип, Совет күрүнени хөгжүдөрүнүн өйү келген сорулгаларын шиптирлээр-инче коммунисттерин болгаш бүгү улустун киче-гейин улаандырып турар. Ол сорулгаларын тус буруу, үлөтүр бараннарыннын шынарын экижидери азы аныктарын өөред-и-

ринин болгаш кижилеринин бүт-системазын улам ыңай сайыраган-жыдыр, дөмөй-ле чогаадыкчы со-рулга болуп турар.

Бистин улустун чогаадыкчы кү-женишкенин улам-на организа-ция болгаш план өзүлөр болуп бар-чы-лар. Чурттуу болгаш партиянын амдыралында эң улуз болушкун-нары тодаргай ажыл-херектер-биле уткууру чакыл апарган. Амгы үеде СЭКП-нин XXIII съездинде алдар болдурган социалисттик чарыш улам калбарып турар.

Сөөлгү чылдарда муракчы дүр-жүлганы негелдеринин азы-бүрү хевирлери тыптып келген. Совет амдыл-ишчи бурузуну чогаадыкчы аргаларын илерээрине эң-не таар-ымчалыг байдалдарын хандырып боор дээр Коммунисттик партия бүгү күженишкенин салып турар. Социалисттик демократизм бүгү хемчег-биле хөгжүдөр дээр демисел чогаадыкчы илдепкейин байдалы-га совет кижилерин кижилеринге иди берип, чуртталгаларга, чо-гаадыкчыларга делем орукту ажы-дып берип турар.

«Аврораны» кайгамчыктыг дааштаашкыны барык чартык чус чыл мурунда чачылааны үтөгөн. Ыңчалажык оон чыгышы делегей-нин бүгү дигеринде амдыга чедир чачылааны турар. Социализмдин иделары ажылчы чонун улам-на чаа-чаа кезектерин төгүлүг чога-адылгаче көдүрүп турар.

Социалисттик анык чурттарын амдыралынын бүгү талаарында чогаадыкчы он-агай чүдүлгези си-никтен. Төгүлүг чаа байдалдарда протестир диктатуралынын он-агай хевир — улусту демократия тыптып келген. Ол чурттарда соци-ализмдин тилгелгези дээр демисел оларын төгүлүг болгаш национал чачылдарын чогаадыкчы ажыл-чорудууларын, нитилелдин политика-зынын чаа хевирини амдылгач кылдыр-биле кады чурттууган. Со-циализмге шиптишкенин үеинде на-циялыг буруу марксизм-ленинизмди нити эртеминге ботуну салыш-кынын кийрип турар.

Национал он-агай чүдүлгези-биле база экономикалык болгаш култур-луг хөгжүдөизин деңгээл-биле чар-ылас холбоолу хөй-хөй чогаадыл-галар боттарынын национал хама-арышпас чоруу дээр, хөгжүдөизин капитализмге эвес оруу болгаш соци-ализмге шиптишкенин дээр Азия-нын, Африканын болгаш Латин Аме-риканын улустарын демиселдин илдеп-леттинип турар.

Тайбын, демократия болгаш соци-ализм дээр маадырлыг демиселди чурттуулаш, чөй бөмбүрөөзүн ажылчы массалары Октябрынын тил-дедиги түгүнчө шаг үргүзүп көрүп турар. Ол түгү оларга чүткө ре-волюсун сорул кийричкенин үндө-изин болуп турар эвес, харын төгүлүг депшилгезин бүгү-ле оруутары бо-лунда сиңиккен нитилелди дем-дээ болур.

М. АСЮКОВ,
философия эртеминин кандидаты.

Шаг-үе, болуушкун, кижилер ХАЯАГА УТКУШТУР

Революцияже С. Беспалов биле Н. Крюков азы-бүрү оруктар-би-ле келген. Ыңчала-даа олар чы-рыктылыг херек дээр демиселжип турган, дайымчы туружунга өл-генер.

Степан Константинович Беспа-лов 1895 чылда Минускин деви-каарине тараачын өг-бүлөгө тө-рүтүнгөн. Чээрби харлында Красноярскин башкы сургуулуун дооскаш, Устүү Уска улусчу баш-кы бооп, ол-ла үеде школа база өргөлекчилеп ажыдап турган. Ол хөйү номчуп, билин бедилч чо-раан. 1917 чылдын төңүзүндө РСДРП-ниң Ус комитетин дарга-лыг, ажылчыларын болгаш та-раачыларын Советтер дээр де-миселин удуртуп турган.

1918 чылдын эгезинде С. Беспа-лов Тыванын болгаш Устун баш-кыларын I съездинин амгы-лыгына кирешкен. Ол съездин даргалар, башкылар эвилелин күөсчөк бюрозун даргазынга-даа сонугаткан. Ол өйдө Беспалов Тыванын амгыларын болгаш куш-ажылчы тараачыларын-биле чугаалажып, Белоарскке (ам-гы Кызылга) амгыларын депу-таттарынын Советин, а оон да-раазында край Советин тургуза-рып саналал турган. Ындыг Со-вет тургустунган. Ыңчала-даа ка-зак шериглер ону баскаш, кези-гунерин хоругааш, Тывадан шө-лүк чорудупкан.

Демисел соксаа дивизион, Тыва-нын Воскресенск уурайында, Ус-ка, оон еске-даа суурларга Совет-тер тургустунган. Чонун эрге-чагырганы чаалап ал, камгалаар төлөдө, Кызыл гвардиянын от-рядтарын организастан. Уска Со-вет эрге-чагырга бижымы-биле тургустунган. Тыванын чонунга дузалаар дээр хөй чүдүлгези ол кылып турган.

1918 чылдын мартта Тыванын орус чону IV край съездининге эрге-чагырга Советтеринин хо-лунче шилчээр деп чарлааш, Ура-ххайн край Советин тургускаш, можуну эргелеп-башкарып ки-ришкен. Ол съездин Беспалов Ус-туун делегаты болгаш Ус Советин Тывага төлөзүн бооп кириш-кен. Ону хүндүлүг чеге чаап одурткаш, Советтин кижигунерге кирген. Сөөлүрүдүр край Советин дарагы болган. Ону билер кижилер оон шуудурун, органи-заак салымын, билгилерге чүткүп, ону амгыларынга болгаш тараачыларга дамчыдып бээр сөткилин сактып чугаалажып ту-рар.

Никифор Григорьевич Крюков Тывага 1916 чылда Самара мо-жудан чедип келген. Оон мурун-да беш чылда Красноярскке кө-жүп келген улус организа-ция-нын топурагы болуп амжылаан. Ол амгыларынга солун номчуп берип, чуртта революсун болуш-кунары тайылбырап, Советтер дээр большевиктерин демисел-

нин ужу-дузанын чугаалап тур-ган.

Н. Крюков 1917 чылдын ок-тябрыда Тыванын орус тараачы-нарын I съездинин амгыларын-га Белоарскин чурттакчыларын делегаты бооп киришкен, эр-ге-чагырганы амгылар чоннарын холуга аларын кийгырган. Аява баштакан бөлүк большевик амгыларын болгаш куш-ажылчы тараачыларын аразын-га улам салдарлыг болуп, Совет эрге-чагырга дээр демиселче улус массаларын хаара туткан.

1917 чылдын декабрыда Тыва-нын орус чонунун III съездин Белоарскке болуп эркен, Хо-орайнын чурттакчылары боттары-нын делегатына Н. Г. Крю-ковту, М. Я. Крюковту, С. А. Непомнящийни чурткан. Делега-тарын хөй нуруузу Тывага Совет эрге-чагырганы тургузар дугайы-нда большевик бөлүктүн саналын дөткөн. Ыңчала-даа ол демисел-ди контрреволюсун казак шериг-лерини күжү-биле баскан. Крю-ковтарын, Сарыг-Септин кижин эм-чизин фельдшер М. М. Терентьевти тузуп хоругааш, шөлүпкөн.

1918 чылдын мартта Крюковту чок черинге Тыванын орус чону-нун IV съездининге край Советин кижигунерге коммунистерден сонган. Апрельдин эгезинде ол чексиктер отряд-биле кады ап чег-кен, ону Тыванын амгылар чонна-рын дилгезин-биле Минускин Советин чоруткан.

Крайга Советтерин тургузар болгаш бижылаар, чөй айтырын шиптирээр, улуг-улуг капита-листтик амгыларын национа-листтар талазы-биле улуг амжы-лаар калбарган. Тыва улус-биле набыралдыг болгаш кожа-хөлбө харылааларын тургузарына бол-гаш бижылааларын улуг киче-гейин салган.

Н. Крюков можу Советинин чөй кижилерин өргөлекчилгезинге болгаш казначейинге домойла-кан.

Тывага баштайгы Советтерин тайбын тургузуучу амгылар кон-трреволюсун чуудурук байлар ара соксадыр бодол алган. Туранга болгаш Өөккө чексиктер тура-ха-лышкынын белеткеп турган. Со-веттин хуралына ынаар С. Беспа-ловту болгаш Н. Крюковту чору-дарын көргөн. Олар-биле кады хөй эвес санын кызыл-шериглерин чоруткан. Май 3-те чачыс-даа боо атайын, Өөккө кери бергенер. Тараачыларын митингизинге Советтин төлөзери чуудурук бай-ларын өжөжигин сатыжын чула сойгалаан. Оч черде Советтин илдепкейжидер Власовтарын ба-жымынга хонуп алгаш, эртеминде ап чоруур телефон алгаш, камга-лаа чокка, Белоарск болгаш Ус-ка биле чугаалажы-биле телефон чачыгыч чорупканнар.

Хенертен чуудурук бай Микс-

шинин бажымын азымдан боо-откен. С. Беспалов ыш-биле бар-ган. Н. Крюков аар балыглаткаш, тергеден дүжө халааш, ната-биле боолавышан, каш базым халааш барып ушкан. Дээрбечилер тер-ген Беспаловтун мага-бодун дү-жүр октааш, Крюковту боо ужа-зы-биле соп эгелээ. Оон соода бирээзи боолалкан.

Удуртукчулар чок арткаа кы-зыл-шериг отряды камгалам-шаан, Белоарскке чорупкан. Улаваанда Устун кызыл-шеригин отряды болгаш Белоарскин хо-лумак Кызыл гвардия отряды ту-ра-халышкынын баскан. Беспа-ловтун болгаш Крюковтун мага-боттарын хоудан тыпкаш, Өөккө орунушудуп каан.

Кажымдагы митингизинге край Советин дарагы М. М. Терентьев чүе чугаалааш, өлү-рүкчүлери болгаш оларын өмөрдикчилерин шаажылаар хуи келер дээр. Өлгөн эштерин ады-биле база бо хөвөрүн муру-нунга дагырааларын болза, олар ышкаш, ша-ла ыңчаар амы-тыннык харамнамай, револю-циянын камгаламдыга туржур бол-гаш кандыг-даа контрреволюсун демиселди хайыра чокка базар бис.

Чус-чус кижилер чачыс тын-би-ле: «Дагыраалап тур бис!» дээр. Уелгенин дааштаашкынын чачы-ламы берген. Хөй кырынга мын-дыг бижимелди кылган:

«Хамааталар!»

Бо хөй болза улустун херээ дээр дийм болгаш ак сеткилдиг демиселчилерин, чаа сан-биле 1918 чылдын май 4-те азымдан ат-кан бужар өлүкчүлериин холун-дан барган эржим эштерин, Ураихайын край Советинин кижигунер Никифор Григорьевич Крюковтун болгаш Степан Кон-стантинович Беспаловтун хөвү-рүдү. Өдүрткенирге мөңгө турас-каал болгаш алдар! Оларын мыктыг аттары, хиличектик өлү-мү куш-ажылчы кижилерин дай-зыннарына мөңгө каргыш болуп, келер салгаларга эрес чоруктун болгаш чонга бердингенин эки үлгери болуш!»

Оон бээр хөй-ле чылдар эр-кен. Бистин Тыва чуртувус, со-циалист төрөзү Тыва тааным-мас болган. С. Беспаловтун, Н. Крюковтун болгаш ескелерин-да демиселжип чораны база ам-гы тынын бергени улуг херек совет кижилерин чаа-чаа салгаларын кижинишкенин-биле сайырап, чектелди турар. Оларын турса-каалы чонун сеткилинде дириг. Ол дугайын Өөккө тураскаал, Ус-ка, Өөккө болгаш Кызылда кууду-чулар үргүзүчү сагындырып келер.

В. ДУБРОВСКИЙ.

КАЛМЫКИЯ — БУРУНГААРЛАШКЫНДА

Калмык АССР-ниң
45 чыл боланын

...Төктүп чыдар байык чимистин турту Бумба дугайында улустун тожу чогаалы — «Джангар» деп кайгамчыктыг эпос Калмыкынын ховуларына өзүп дүтөн бээр тарал негелер келген. Шаа бо эпос чо-гаалы шагда-ла, калмык кижинин кара чачыс хоргадаар чери киле-чадыр өг турда, мээр улусун кыр-дып төнөрүн кырында турда-ла, тыптып келген. Ховуларга көжүп чо-рааш, ам барып ховар чөричес мал-маганга олар-белчирлиг, кижилерге кат-чимистик болгаш алы-мөңгит боор деп күзөп чораш, ол сөөлдө кээп бүгү улустун күзөл-чүткүдү апарган кайгамчыктыг тоолу улус-тар чогаалып каан.

Тоолуларын ол күзөл-чүткүдү чөмөйини-даа улуг болур болза, Калмыкыя өзүлүг херек кырында калчар баарын олар чедир бийбей чораннар. Чонун күзөл-бодалы-нын амдырал кылдыр боттарында-га 1917 чылдын Улут Октябрынын социалисттик революцияны улуг сал-дарын чедирген. Революциянын сөө-лдө 3 чыл болгаш, 1920 чылдын ноябрь 4-те Калмык автономну-областы тургузар дугайында В. И. Ленинни алы салган декретин үн-ген. (Сөөлдө АССР болган). Чүс-чүс чылдарда, төгүзүнүн иштинде калмык улус бир-ле дугаарында үр-ле күзөп чораш күрүнө эргезин хо-лунга алган.

Европанын хөй-хөй күрүлелери-ниң девишкөөрлеринде-даа улуг делем шөдө совет улустарын хос-туг болгаш аас-кежиктиг өг-бүлө-дө Калмык республиканын 250 муң хире чурттагы чону чурттап турар.

Республиканын тургустунганы-нын хүнүндө бээр 45 чыл дүрү-зүндө бистин улустуус хорз дээр-ле дөрт чүс чылдар-биле деңгээл хире орукту эртип келген.

Калмыкыя — чагайжыттынган бажыларын чаа-чаа хоорайла-рын, чаа-чаа суурларын туртуп, ол болза тараачыларын болгаш мал-чынарнын, нефтичлерин болгаш тузугуларын, амгыларын болгаш эртеминдерин чөй-лүр.

Мурунда тарааны республикаже чыл санында-ла 160 муң пуд чедир кирип сөөртүп турган. Ам Калмыкыя — кызыл-тастың база бир кол та-раалан чөй апарган. Тарыла шө-дө сөөлгү чылдарда дөртөн капал улгатак. Советтарын болгаш мал-хостарын шөдөринде дөрт муң ажыг тракторлар, 1800 комбайн-нар, каш муң автомобильдер амжы-лап турар.

Калмыкыянын көдө амжы-лажынын кол адыры чинге нары дүктүг хөй ажылы болгаш эткир мал амжы-агый бооп турар, респу-бликада 2,5 миллион хөй болгаш 341

Григорий БЕМБИНОВ,
Калмык АССР-ниң Министрлер
Чөвүлелин Даргасы.

★ ★ ★

муң баш бола мал бар. СССР-де на-рын дүктөн кылган костюмун дөрт-түн бири-не калмык мериностун дүтүлгөн бүдүрүп турар.

Республика ам арга-арыларда чаа-чаа тузуг суурларын тургузу-п турар. Каспий чогууну консерва-циянын машина тузугушкуну, цементин болгаш керемиттин за-водтары, иди фабриказы дээр ыш-каш 70 ажыг бүдүрүлгө чедир бо-дуну продукциянын ам берип турар. Ам улусан Элистанын автосепте-ле завод, бажын херекселенин фаб-риказы, бажын тузугушкуну комби-нады болгаш еске-даа бүдүрүлгө чедир амжылап кирер. Калмыкыя неф-тин болгаш газтын республиказы апар чылар. «Кара алдынын» улуг кураагыларын оон казымал байла-ктарына барып геологтар тыпкан.

Калмык ховуларын арын-шы-райы ескерип турар. Ыңчала-даа чонун културалында, кижилер-нин салым-чөлүндө он-даа улуг ескеримшиктер болулаан. Күш-ажылдын алдардыг кижилери кал-мыр Доржиевти, Дмитрий Венен-кий

КИЖИ КИЖИГЕ — ӨҢНҮК, ЭШ БОЛГАШ АКЫ-ДУҢМА

„Коммунист тургузушкунуң чорудулгазында туруп турар национал бот-харылзааларның бугу айтырыгларын партия ленинчи национал политиканы хажык чок чорударыңа үндезилээш, пролетаржы интернационализмниң туруштары-биле шиитпирлеп турар. Национал онзагай чүүлдерни херекке албайн баарын-даа, үрдүндүрө бээрин-даа партия болдурбас“.

(СЭП-ниң Программасындан).

НАЙЫРАЛДЫҢ БАЗА КОМБИНАДЫ

Дааранылга комбинатта Тываның бугурулгелериниң хоочуннарын бирээш. Мааза даараан аны-бүрү хептерни бистин республиканың кайы-даа булуңунда чурттап турар кижилер кедип чоруур. Оон туржун, комбинаттың орус, тыва болгаш өске-даа аймак-сөөк кыстарының уран холдары-биле даарап кызыл хептерин Кызыл Армияның эрес-дидим дайынчылары кедип алгаш, Ада-чурт дайынының фронттарына фашист эмелекчилерни чылча шаап тургулап болгай.

Дайын чылдарында шалыпчы, фронтчу эзу-биле ажилдап, фронтта херектик чагыларны дүн-хүн чок даарап турган найыралдыг кыстарың бугурулгезин Ада-чурттуң улуг дайынының баштайгы херээжен маадры, ужулукчу кыс М. Раскопанов ады-биле адааны-даа таварылга эвес. Ыччан: „Даараным комбинатта таан дык барыксаар мен“ деп, чон шүпкүтөп, ырыаппы-даа турган болгай. Хамык ужуру чүгүл комбинатта хей кыстар ажилдап турганында эвес, а оларның найыралдыгын, ылыгың ыччан тускай республика турган Тываның бир бугурулгезиниң ажилчынарынның нууру-биле тываларның Совет Эвилелиниң улустарына ханы ынашшылыңдан, быжык найыралдыгындыг ынаш ыр, шүлүк тыптып, делгерей бергени база чугаамок боор.

Комбинат кижилериниң даштын каастан, чылгылап турар шиник, чылгы хептер даарап турар бугурулгезинде аңгыда, ол найыралдыг комбинатта деп адаары эргелик болушсаң, тургустунуң эгелээштен эгелээш-ле, хей национал ажилчынарын бугурулгезинде болуп келген. Ам бистин комбинаттадыста орустар, тывалар, украиннер, белорусстар, хакастар, татарлар, алтайлар, буряттар дээш өске-даа националдыг дааранымчылар бар. Оларның аразында найырал аажок быжык болгаш бот-боттарыңа үргүлчү дузалажып турар.

Орус националдыг Мария Сиротина, Марина Воронова, татар националдыг Полина Павлова олар бо комбинатка шагдан тура ажилдап келген хоочун ажилчынары. Олар хей саннык, аңгы-аңгы националдыг анык дааранымчыларын өөредип каан болгаш боттарының арга-дуржулгезин эш-өөрү-биле ам-даа солчуп турарлар. Бир мындыг чижик. Мөрөй националдыг Тамара Домдун комбинатка 16 харлыында келген. Ону эзулуг дааранымчы кылып алыр дээш орус, тыва дээш бүгү-ле угбалары дузалажып келген. Ондар Сенданы оң эңне чок дузалажыкчы турду. Нина Нугуурак болуун дааранымчы эш-өөрү-биле кайгамчык эвлек найыралдыг кижилер. Ол бо-дунуң эш-өөрүңе үргүлчү дузалап, кижилерин билбейн барган чүвезин айты тыртып бээр дээш, бир-ле кижиле даараным машинага бо-ла

ножа олурупкан оор. Бажыңда уругларлыг, анык ол болжак, өөрүңе дузалаар, азы хей-нитиниң нандыг-бир ажил-херезин бугурулгезин, ажил шагының сөөлүңде-даа бугурулгезин артып калгылаар.

Бир болгаш ийги элчегил бригадада 37 кижиле дааранымчы турар. Олар аңгы-аңгы кезектер кылдыр быжып каан материалдардан бугурулгезин херектээшти бир дем-биле даарап турары ышкаш, боттары аңгы-аңгы националдыг болза-даа найыралдыг тургузуп, быжылап турарлар. Нина Калинина беким мерген-жилдик ажилчы. Оң эңи Валия Шинен анык, биче дуржулгалыг. Ыччангаз Калинина бодунуң эки дээш үргүлчү сагыш салып, аңаа дузалап, кандыг-бир чүвени айтып берген турар. Дааранымчы Анна Макарова Г. Бөвөйелге база-ла үргүлчү дузалап турар. Мындыг чижиктер көчүрү хей. Ыччагаз эжинге дузалаары, оң-биле найыралдажыры дээрге чүгүл аңаа кезээде дузалаары, ону өөредип эвес-ле болгай. Чамдыкта дааранымчылар найырал эки салгаз-багай ажилдап, тел чок аажык-чаң көргүзе бээр болза, ынаш кижини, арын-нурун, аймак сөөгүн барымазалайын, чула шүгүмчүлээш, дораан эткиниң дааранымчыларда эп-найырал чок, асыл кылып чорук чок. Ол база эки найыралдык, чаагй сепкилден дем-дээ-дир.

Бистин бригаданың дааранымчылары эп-найыралдыг, чүтүлдүг ажилдап тургаш, сентябрь айның бугурулгезин амыр куусеткен. СЭП ТН-ның сентябрь Пленумунуң шиитпирлеринге орун кирип, партияның XXIII съездининг төлөптин ужуражыры дээш чарышка киришкеш, олар октябрь айның планын база амыр кууседип шыдаан.

Бригаданың бугу нежигүннери коммунист күш-ажылдың шалып-чылары деп беким атты чедип алган. Ам удаас коммунист күш-ажылдың бригаданы деп атты ап болуп алгалыг бис. Мааза бистин эп-найыралык база улуг дузалыг болган.

Л. МОНАСТЫРШИНА,
эзлөгч мастери.

Орус, тыва, татар кыстар

Кады өөренип турар чагыс курсчу эш-өөрүңе кижиле хөлчөк-ла чаагырар. Өөредилге чери дооскуже кады өөренип, ойнап көлөп, найыралдажып кээрге бот-боттарын ханы билчир, чагыс иениң уруглары дег, эңиг болур-дур.

Кызылдың өмчи училищезинде аңгы-аңгы нацияларның төлөөлүлери оолдар, кыстар өөренип турар бис. Бистин дөртүк курста мээң-биле кады 30 кижиле өөренип турар. Оларын аразында бээр орус-даа, тыва-даа, татар-даа кыстар бар. Тыва кыстар Валентина Сат, Кара-кыс Чооду, Людмила Ондар республиканың аңгы-аңгы районнарыдан келеш, кады өөренип бергенер. Алыс Селина Тарихан келген. Аңаа өмчи училищезинге өөренип тургаш, Тываже шилчип келгени ол. Надежда Андриеская Норильскиден келген. Фабрикага ажилдавышан, кезээ өөренип турган. Ам бистин-биле кады училищени доозар.

Бистин уруглар хөлчөк найыралдыг улус. Бот-боттарыңа дузалажырыңдан кажаң-даа ойталап көрбөзүнөр. Эмчи болуру белең эвес айтырыг. Ыччангаз өөредилгеге бергездешкинер, билдирүүсү чүдүлдер биске бо-ла таварышкылар. Ыччан эки өөредилгелик эштерин Кара-кыс Чооду, Людмила Ондар, Валентина Сат, Надежда Андриеская, Любовь Фролова кичээл эгелээр мурнуу чарында билдирүүсү айтырыгларын өөрүңе тайлырлап бээрлер. А практика үезинде кандыг бергелер турбас дээр. Эмчи болуруңче бажымын кылып, дөрт шиитпирлээш болганда, бергелерни ажил артып, өөрө-лөр, дилээр, тывар апаар. Язы-бүрү аарылардан араал кижилерин бир-ле дугаар көрүп, оларын канчаар эмнээрин, чүвү кылырын шин тодаралары ынаш белең бе. Мааза бистин башкыларымыс, эмчилерин боттарыңа байлап дуржулажың биске дамчыдып берип турар. Ылангы терапия башкысы В. И. Лиховид, уруглар аарымын башкысы Т. И. Ковкова, Г. Ф. Соркина (фармакология башкысы) болгаш өскелер-даа биске быжык билгилерни берип, училищеге үр чылдары ажилдап келгенер.

Уругларның аразында спортка хандыкшыдыгыр хей. Волейбол, баскетбол талазы-биле курстар аразынын маргалааларына Тамара Магда, Дина Дембейер, Людмила Андестер, Батенькова Комаровская кыды кирип, курузувустун ат-алдарын камгалап келгенер. Кыстарының найыралы шак ыччаар улам быжыгып турар.

Ам бо хүнерде хоорайның аңгы-аңгы эмнелге черлеринде практикалышан, өөренип турар бис. Шаң-үе биске чедиле, кызы-даа болза, коллективти-биле театр баарын, киноларын организа-сталап келдирбис. Композиторлар болгаш чогаалчылар-биле ужуражыгаларын эрттерин планнап алган бис. Ол ышкаш инд-хепти болуңа таарыштыр шилчип алыры болгаш кедериниң дугайында бе-седа биске удаас болур.

Сургуул чоран чылдарымыс билдиртпейн эрте бээр. Училищени келер чазын доозуп үнер бис. Ыччангаз бистин кижиле бүтү-лүп кайнаар чорудар болур, аңаа барык, чоңун калдыкшы-ды дээш ажилдап кириптер, а сургуул чораш чылдарың найыра-ды хевээр арттар.

И. ООРЖАН,

Кызылдың өмчи училищезиниң сургуулу.

Дааранылга комбинатының найыралдыг ажилчынары Т. Струкова, А. Мангаракова болгаш О. Монгуш (солгай талазындан) олар ажил нормазын хүн бүрү амыр кууседип турарлар.

Фото С. Феоктистову.

Тулчуушкунга каңналган

(Шүлүглөдөн үзүндү)

Улут-Хемде кезек бажын
Улай көстүп чокушулаштың —
Орус чырылгы, кыскаларга.
Оттук чүрөк дүргөдөн кээр.

Эрги өңүү Иванова
Эскет чокка Оюн келген.
Акмыз дег, бызаачы эр
Арат эжин өөрүп уткаан.

Кежээлзийт эрес Иван
Келген экин адректешип
Кызылдың баштыңыңа
Кызаа онгаа таныштырган.

Уер, чанык болган ышкаш,
Угер-боолар эдин үргеш.
Кызыл оттар дээрже шөйлүп,
Кыры-биле октар сылаан.
Оон-Ага боозун туткан,
Орус шериг өөрү-биле,

Амы-тынын артыңа каап,
Актар-биле тулчуп кирген.
Часпас адар аңчы болгаш
Чангыс ок-даа халас ытпаан,
Кашпагайын, дилин күштүң
Кады чораш өөрүп кайган.
Латтыг, чалык дүмбей дүне
Ханын төккөн дайын дескен.
Дангаар артен Оюн-Ага
Дарга-биле кожа чораш.
Идегелдиг орус эшке
Ишти ханчун, шынын сөглөп —
Араттарын адым тургаш.
Ажыг шүжүң чажырбаң-даа.
Орус кижиле ботамчалыг.
Оттук чүрөк кытыгың кээп —
Улут Ленин айтышкынын
Улай чагып сүмелей бээр.
Алексей АРАПЧОР.

— Кандыг нация силер? — деп,
айтырыгын бо олурган оолдар,
уругларга салыр болунарар, олар
мынчаар харылаалар:
— Мээң националым орус,
— Мээңи тыва,
— Мээң татар.

— Мээң башкир.
Олар музыка училищезиниң аңгы-аңгы курстарында өөренип турга-даа, чангыс иениң амы-тү-лү, чангыс өг-бүлө ишти ышкаш быжык найыралдыглар.
ЧУРУКТА: Кызылдың музыка училищезиниң сургуулары (со-

лугай талазындан он талазыңче):
Люда Шилькина, Виктор Никитин,
Римма Делгер-оол, Сергей
Ржевский, Шимма Нухова, Вла-
димир Араптан. Олар шүптү ком-
сомолчулар.

Фото П. Гольцову.

УТТУНДУРБАС УЖУРАЛДАР

Черногорскиниң хүндүлүг шахтер-
лары Георгий Алексеевич Алексеев,
Социалист Күш-ажылдыг Маалы-
ры Петр Тихонович Тимофеев, Сте-
пан Иосифович Цалдин, Илья Ва-
сильевич Архипов, Павел Сидоро-
вич Балыков болгаш өскелер-даа ам
хүндүлүктүг даштагыларда пенсио-
нерлер.

Олар Тываның ажилчынары бол-
гаш колхозчулары-биле бир ужура-
жылганы ам-даа хайнымчышкынын
сеткил-биле сактып чугаалажып ту-
рарлар. Ылыг кайгамчык ужура-
жылгалар ийи кожа черлер — Тываның
болгаш Хакасиянын хей национал-
дыг акы-дуума улустарынын аразы-
нда та чеже болган чүе! Ылыг угу-
турлар бис ужуражыгаларымыз
биздин Совет Тываның беш чыл оюн
байырагының оюн дарыг болган-
ны хоочун шахтерлар сактып чугаа-
лажып турары оше.

Ыччан Тывадан келген делегация
Красноярский крайның колхозтарын,
совхозтарын, бугурулгезин черлерин эк-
скурсиялап, муракчыларын дуржула-
жыны өөренип чоруп турган. Ыччан-
гы анык областтың төлөөлери ду-
за чедирип, сүмө кадарын оларын
барганы-ла, черин кижилери чаагай
хүлээлге деп көрүп турганар.

Черногорский улуун кожаларын
эздээ-биле хүлээп алгаш, бугурул-
гелерин, культура албан черлери-
ни, өөредилге черлериниң эжин

делгеми-биле ажилдып берген, аяк-
шай ижеринче хей удаа чалаан. Чоок
өңүктөрүн кезээде ужуражыры
ышкаш, делегация кижилери биле
черногоржуларын аразында найы-
ралдыг чугаалар калбарып, бот-бот-
тарын эки билчип алыр дээш аажок
хөөрежип турганар. Ыччан Тес-Хем
көжүлүгү дүргөзү турган, Социали-
ст Күш-ажылдыг Маалыры
Александр Карамеевич Түрген-оол
Коммунист партияны, Совет ча-
зактың ада сагыш салышкынының,
улут амы орус улустун болгаш өске-
даа аймак-сөөк совет улустарын
дузалажыкчыны аңгыда Тываның
экономика болгаш культурулуг сай-
ыралык шапкын хөгжүп турарын
чугаалап турган.

Ак сеткилдиг найыралдыг, хүндүл-
кедиг демээ кылдыр тыва төлөө-
лөр дагылап хүндүлүг шахтерин
мундирин, бергүн болгаш лампочка-
зын белекке берген. Тен электроме-
ханиктин мастерскыянын металлестер
дегелегация машина-трактор стан-
циязынын четче инструментиленер
белек кылдыр тудукаан.

Социалист Күш-ажылдыг Маалы-
ры П. Т. Тимофеевтин удуртуп тур-
ганы участкотун дагылаары биле бир
муракчы тыва колхозтун аразында
социалист чарыштын көрөзүн аңаа
чардыган. Өңүктөр бижигелер
дээш адрестерин-даа солшуктуан.
Тыва биле Хакасиянын аразында
чарыш мынчаар эгелээш.

Найырал улам быжыгып турар.
«Тыва даг-дугу» комбинат, «Тыва ко-
бальт» тууглары бистин чүртүвүста
сугаргаан чаа туугларын бээр.
Ол туугларын черногоржулар база
эки билер. Хоорайда эзэн каш бугу-
рулгезин ол тууглар-биле, Тываның
өске-даа бугурулгелери-биле сыйып
тарыхтаалыглар. «Сантехмонтаж»
эргелээш ап көрөзүн. Оон начальни-
к С. И. Козлов боду база бугурул-
гезиниң чораш кижиле.

— Бистин сантехмонтажкитери-
ви «Тыва даг-дугу» комбинат ту-
дунга эи баштай челе бергеннине,
Ак-Довурак хоорайнын оюну барык
эңи чыгып деп сөглөп болур турар.
Тыванын дошкун агаар бодузу бис-
ти шыгыны түртүп уткуза-даа, а оң
чону кайгамчык чыгып, аялал чы-
лап алган — деп, эш Козлов чугаа-
лап оорар. — Ол дээрже адым чыл му-
рунда болган чүе-дир. Ам мында
хей чурттажыкчыг хоорай тургустун-
гени. Оон бүгү-ле санитар-техник,
тергилерлерин, даштык чыгыг-
лашкын четкини бистин эргелээш

кылганын чортааралып, кожалары-
выска акы-дуума бугурулгезин найыралдыг
дузасын чедиргеннине өөрүр бис.
Тываның улуг туугларына чер-
ногоржу сантехмонтажкитер үргүл-
чү кирип, Тыванын туугуларын
биле хол-холуудан тудушкыш, ажил-
дап турар. Чадааның хөмүр-лаш
развезин туугарына, Кызылдың
«Чермушкитери» — 26-гы кварталда
туугларга, Кызылда 300 олуттуг
школа-интернатты, Дүрген сурда
школаын, Хову-Аксында кобальт
аргилээр фабрикаын, чурттап ба-
жынарлар, Туранда аны-бүрү ту-
дугларын дээш өскелерин-даа туу-
арына монтажкитер киришкен.

Баштайгы ужуражылга үезинде
тыва делегация МТС мастерскыя-
зына бирин инструментиленер бе-
лекке берген чедиргеннине өөрүр бис.
Мастерскыяның начальниги Р. П.
Стариков мынчаар чугаалап турар: —
«Тываның калтын күрескитерин ма-
стерскыяны ажилчынары эи хүндүл-
лүг даала деп көөр болгаш ээлчег
чокка, дүрген болгаш быжык кылдыр
дээш орадажылар. Эрткен чылын
бис тыва колхозтарга болгаш сов-
хозтарга 30 электромоторларын сеп-
теп берип, үш тонна хире өңүт ме-
талдан шүткүлганы кылды берген
бис. «Тыва даг-дугу» комбинатче
тускай эртенчиг кижилерниң кис-
лород ажилдап кылырынын уста-
новказын болгаш дерилгелерин та-
арыштыр берген. Бис бодузу Тыва-
же 4 тонна хире кислороду чору-
ду бердинис».

«Черногорский» заводтун туу-
булары Тываның чаа туугларын
«Белитип» турар. Чугаа чангыс Ак-
Довурак хоорайже беким бо чылын
ийи миллион ажыг туубуун чорут-
кан. Черногорскиниң «Сибирь тех-
монтаж», «Сибирь электромонтаж»
септелге-монтаж участкалары болгаш
өске-даа бугурулгелери Тываның
үлөтүрүлүп, туугуларын шапкын хөг-
жүп турар черлеринге барып ажил-
дажып, тыва фабрикаларда болгаш
заводтарда, чурттап болгаш куль-
тура-амырал туугларында бот-
тарынын найыралчы улуг-хууун
кирип.

Чугула чүе чүгүл ажил эвес-ле
болгай. Бир хол чүе ажил-херек-
бис кады бистин улустарымыстың
найыралы улам быжыгып, хей ай-
мак кижилер бир бригадала кады
ажылдап, бот-боттарын төрөш алыш,
кы-угашкылар дег хүндүлчүлүг, бү-
гү-ле чүеүге дузалажып, өөредип
турары-дыр. И. КУЛЕСОВ.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ КҮШ

Чүрөк ышкаш хевирлиг болуп алгаш, дээрже
бедип үнгөн Бай-Дагын кырынга үн бээр
Улут-Хем районун девискээриниң барык-ла чар-
тык кезин хирези оон көстү бээр. Бүгү-ле хай-
ныккан амырал оон илден.

«Холдарың четтинчипкеш,
Кожа баскан ийи кыс дег,
Кожай биле Торгалыгын
Көчүгүп топтап көрүнерем» — деп

ырылажып турарымыс бо ийи хем — Торгалыг Бай-
Дагын мурну-биле, Кожай оң арты-биле Ша-
гаан-Арыг хоорайже шигледи чарык баткаш,
күчүлүг Улут-Хемге барып каттыжып чыдар. Кады
төрөөн угбашкы ышкаш бо ийи хемин кы-
дыларыңа «Күш-ажылдың хостуу» колхозтун
тараалып шөлери, мал оларалар чаптыла бер-
ген. Ол колхозтун ийи хол сууру бо хемнерин
унарында, аттары беким олар-биле атташ. Тор-
галыг — колхозтун төвү, Тывага баштай тургус-
туган хоочун сууруларын бирээш, Кожай —
колхозтун ийиги төвү, анык суур.

«Күш-ажылдың хостуу» колхозтун тургустун-
гандан бээр 35 чыл оон бо чанын чаа деме-
лелгелер эрттирген. Ол байыралдыг хүнде интернационал-
чы демниг күштен тургустунган колхозтун кижиле-
лери найыралдыг ырларын орус, тыва, хакас,
украин дыктар кырынга чаңгылаңдыр ырылажып,
ол колхозту баштай-ла хол сууру бо хемнерин
орус, тыва хоочун колхозчулар бот-боттарынын
холдарын дыңдырп туттуп, байыр чедиржип тур-
гуудаан.

Колхозтун тургустунгандан бээр 35 чыл оюн
каш-ла хонгаш байырлап эрттирер деп турда,
хоочун колхозчулар Федор Обухов биле Кыргыс
Кенден Кожай биле Торгалыг сууруларын аразы-
нда Кулагут-Узук артыг кырынга ужуражып
келеш, боттарынын тургузушкан колхозун
баштайгы чылдарын, ону бут кырынга тургуза-
лаш орус, тыва кижилерин «демниг сааскан
теве туруп чир» дээш ышкаш ажилдап тур-
ганын сактып чугаалажып олтурган.

— Муң тос чүс чээрби тос чылдың чайыңды

колхоз тургустунду. Ону «Күш-ажылдың хостуу»
деп адап алдымыс. Баштайгы үеде үчтен беш өре-
ге турду. Олар колдуунда-ла орус тараачынар
болгай.

— Тывалардан чүгүл беш өреге бар ышкаш чү-
ве.

— Серен, Лайзап, силер мынчаар каш өреге
баштай кирген боор харын.

— Коллективтиг ажил, амыралдыг демниг
күштүңүн дугайын тыва чон чоорту билит тур-
ду. Колхозка кирерин күзөөннениң билдирмис-
киннери баштаар черге кээп, араттарын колхозка
улуг күзөл-биле хүлээп ап турган болгай.

— Атттар күжү-биле шимчедир тараа басты-
рар машинаны болжазын техника деп санап тур-
ду. Айт тергези база-ла кончук техника тур-
ду. Трактор дугайын журналдан номчуп, оон чү-
рүүн көргөш, мындыг күчүлүг, болжазын техника
барыңа бузуревейн-даа тургулаан болдур бис
ийиң.

— Журналда оон чүрүү үнгөш, шоолуг-даа үр
болбаанда мааза баштайгы курстун келди. Чон
оюн кайы хире маазадан дээр. Ол күчүтөп,
хуулазын техника көөр дээр көшкүн араттар
тайла-таңдыларан, кайы ыракта хонштаран
бээр тускай чорук кылып кээп турду. Көшкүн
араттарын колхозка киреринге ол трактор база-
ла улуг салдарын чедирген деп бодар мен.

— Орус, тыва колхозчулар мынчан чаңгыс ө-
бүлениң ишти ышкаш найыралдыг болуп, чаа
тургустунган колхозунуң ажалы, оон күш-шымдал
кирери дээш уйгу, дашты харамнамай ажил-
дап турган болгай. Оларын найыралдыг, демниг
күжүңе кандыг-даа ажыг дескешпей турду. Ыч-
чала-даа баштайгы чылдарда кандыг бергелерге
таварлашпаан дээр. Муң тос чүс үчтен чылды
кайып уттур бис. Чаа тургустунган колхозту,

анык Совет эрге-чагырганы дүжүр дээр ора-
дажышкынын дайынын мааза кылды. Дээрбе-
чилер бистин колхозтун эңне эки шыраак диген
алтынын дээрбеден алпарды. Эки алтынын
дээрбелерге алысса-даа, колхоз дүжүп батпаан.
Орус, тыва эр колхозчулар боо-челсез туткаш,
дээрбелерге уаар демисежир кириптин. Оларын
орунга аныктар, херээженнер колхозтун ажи-
лын кылып турду. Олар тараа тарымын
күзөөдөп болгай. Колхозтун үндеилекчилери-
нин бирээш Василий Кононовка командьлаткан
бистин партизаннар совет эрге-чагырганың дай-
анынын башкаш, күзүн тиңделгели-биле ко-
лозунга эеп чанып келди.

— Каш чыл эрткенде тыва араттар колхозка
арбан-арбаны-биле кирип эгелей берген. Коллек-
тивтиг ажи-агынын байын, шымалгы күш-
түүн чон улам-на хандыр билит, кедилгит орус
бо-дур дээрин бузуреп билит турду.

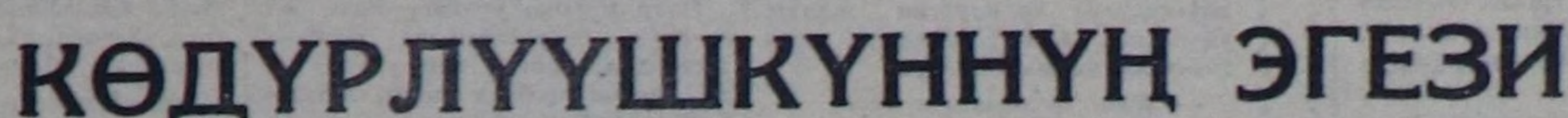
— Демниг күш болуп каттыжкан орус, тыва
колхозчулар үчтен беш чылдын тургузунда ка-
дыг-бергелерин-даа, мынчаар-даа, өөрүшкү-
хөгелди, аас-кежирин-даа деге үлөжил келди-
вис.

— Ам көрөм че, Федор Тарасович, Колхозу-
скай хире күчү-шымдалыг, бай апарган-дыр. Бо
дээрже бистин колхозтун чангыс өг-бүлө ишти
ышкаш найыралдыг кижилери — орустарын, ты-
валарын демниг күжүнүн ачымы, оларын де-
мисежир тургаш чедип алган улуг-чаагай кыр-
делгези-дир ийиң — дигеш, хоочун колхозчу Кы-
ргыс Кенден Торгалыг хемин ол чарымында ырак
четпес делгемжерге, чаа амыралчы, дегем
сүзүн күдүмчүлүг Торгалыг суурунче көөр бер-
ген.

Оон хоочун орус өңүү база-ла туруп келеш,
анык суур Кожайже, мыда хаймыккан улуг үүлө-

же карактарын хүнден хөлөгелей туткаш, көрүп
турган.

«Күш-ажылдың хостуу» Тывага миллионер
болган баштайгы колхозтарын бирээш. Күш-
ажылды механизастар чорукче база-ла баштай
киргенериниң санына каттышкан. Ол ам эконо-
мика, культура талазы-биле шапкын сайырал-
дын оруу-биле бурганар атыгын олурар, му-
ракчы ажилдыг колхозтарын олурунда кирген.
Шаа бо чайыныкчан чедимкинер мында ажил-
дап турар орус, тыва болгаш өске-даа нациянын
кижилериниң быжык

TC-00890